

Onderzoeksartikel

Sociaaleconomische status en institutioneel vertrouwen in een tijd van corona

Erik Snel

Erasmus Universiteit Rotterdam
snel@essb.eur.nl

Btissame el Farisi

Erasmus Universiteit Rotterdam
elfarisi@essb.eur.nl

Godfried Engbersen

Erasmus Universiteit Rotterdam
engbersen@essb.eur.nl

André Krouwel

Vrije Universiteit Amsterdam
andre.krouwel@vu.nl

Deze studie is gefinancierd door Zon-Mw, project 'De maatschappelijke impact van COVID-19', projectnummer: 10430032010034.

Kernwoorden: sociaaleconomische status (SES), institutioneel vertrouwen, economische onzekerheid, onvrede coronabeleid, serial mediation

Abstract

During the corona pandemic, governments of all countries made heavy demands on the trust of their populations by taking drastic social and economic measures to prevent the spread of the virus. In this study we aim to provide insight into mechanisms that influence the level of institutional trust during the corona pandemic. We are specifically interested in how three explanatory factors, socio-economic status (SES), perceived economic uncertainty and dissatisfaction with the corona policy, can mutually explain differences in institutional trust. This study is based on data from a large-scale survey of the social impact of COVID-19, conducted by the research agency Kieskompas (N = 22,696). With a serial mediation analysis, we show that SES has both a direct and indirect effect on the degree of institutional trust: people with a higher SES experience less economic uncertainty and have less dissatisfaction with the corona policy and partly as a result, more institutional trust. Additionally, economic uncertainty increases dissatisfaction with the corona policy, and partly as a result of this weakens the degree of institutional trust.

Introductie

Tijdens de coronapandemie van 2020 deden overheden van alle landen een zwaar beroep op het vertrouwen van hun bevolkingen. Over de hele wereld werden ingrijpende maatregelen genomen om het aantal besmettingen met COVID-19 te reduceren en ervoor te zorgen dat de ziekenhuizen en andere zorgorganisaties niet overbelast zouden raken: van afgelastingen van festivals en grote sportevenementen, via het sluiten van horeca, winkels, scholen en universiteiten tot aan het invoeren van een avondklok – zo werd het voor Nederlanders voor eerst sinds de Tweede Wereldoorlog verboden om 's avonds buitenshuis te zijn. Hoewel in diverse landen, waaronder Nederland, meerdere keren sprake was van ongeregelde heden (in het bijzonder de 'avondklokrellen' eind januari 2021 en de stedelijke rellen eind november 2021 in Rotterdam), waren de bevolkingen tot dusver over het algemeen volgzaam. Een belangrijke reden hiervoor was het aanvankelijk sterk toegenomen politiek vertrouwen onder de bevolking, zowel in Nederland als in andere getroffen landen (De Ridder et al. 2020; Schraff 2020; De Vries et al. 2020; Bol et al. 2020). Deze plotse stijging en soms forse stijging van politiek vertrouwen in crisistijden staat bekend als 'rally around the flag'-effect: in geval van bedreigingen van buitenaf zoals oorlog, aanslagen of natuurrampen, scharen mensen zich massaal achter hun politieke leiders en instituties (Mueller 1970; Chanley 2002; Hetherington en Nelson 2003; Dinesen en Jaeger 2013). Rally-effecten zijn echter tijdelijk. Ook bij de 'coronarally' nam het politiek en institutioneel vertrouwen aanvankelijk, na de virusuitbraak in het voorjaar van 2020, sterk toe om vervolgens weer te dalen – zij het nog niet tot het 'normale' niveau van voor de pandemie (De Ridder et al. 2020). Dit blijkt ook uit ons eigen onderzoek. In april 2020 had 69 procent van onze respondenten (veel) vertrouwen in de landelijke overheid en 60 procent in hun lokale overheid. In november 2020 daalde dit tot respectievelijk 55 en 50 procent, en in maart 2021 tot 49 en 45 procent (Engbersen et al. 2021: 20).

Hoewel dit paper niet gaat over longitudinale fluctuaties in politiek vertrouwen, is het afnemende vertrouwen in de overheid en in belangrijke publieke gezondheidsinstanties als RIVM en GGD in een langdurige crisis als de coronapandemie problematisch. Het gestaag afnemende politiek vertrouwen zou mede voortvloeien uit de toenemende kritiek op het door de Nederlandse overheid gevoerde coronabeleid (De Ridder et al. 2020). Vertrouwen is immers situationeel en vaak sterk gerelateerd aan ervaren procedurele rechtvaardigheid. Hiernaast zijn er ook andere factoren die bijdragen aan een verminderd institutioneel vertrouwen in deze tijd van corona. Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat de gevolgen van die pandemie ongelijk verdeeld zijn in de samenleving (Engbersen et al. 2020, 2021). Hierdoor zouden factoren als sociaaleconomische status en economische onzekerheid ook een effect kunnen hebben op de mate van institutioneel vertrouwen.

In de wetenschappelijke literatuur is er tot dusver weinig aandacht voor de wis-

selwerking van bovengenoemde factoren in de mate waarin ze invloed uitoefenen op institutioneel vertrouwen. Dit paper probeert daarom inzicht te bieden in deze factoren die – in onderlinge samenhang – de mate van vertrouwen kunnen verklaren: de sociaaleconomische status van mensen, de mate waarin de pandemie tot economische onzekerheid leidt en de subjectieve waardering van dan wel onvrede met het door de overheid gevoerde coronabeleid. Samenvattend resulteert dit in de volgende tweeledige probleemstelling, die we proberen te beantwoorden met een statistische mediatie-analysetechniek:

- 1) In hoeverre hangt institutioneel vertrouwen tijdens de pandemie samen met de sociaaleconomische status van respondenten?
- 2) In hoeverre wordt het institutioneel vertrouwen tijdens de pandemie mede beïnvloed door specifieke ervaringen met de pandemie (angst voor inkomensverlies door COVID-19) en door onvrede over de overheidsmaatregelen?

De in dit artikel gebruikte data zijn afkomstig uit een grootschalig survey-onderzoek (N = 22.696) over de maatschappelijke impact van COVID-19, dat in november 2020 is uitgevoerd in Nederland. In de enquête zijn veel vragen gesteld over mogelijke maatschappelijke gevolgen van de pandemie, waaronder de mate van vertrouwen in overheden en belangrijke publieke gezondheidsinstanties zoals RIVM en GGD.

Sociaaleconomische status en institutioneel vertrouwen in tijden van corona

Politiek versus institutioneel vertrouwen

Institutioneel vertrouwen is de centrale afhankelijke variabele in dit onderzoek. In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen politiek en institutioneel vertrouwen. Politiek vertrouwen gaat om vertrouwen van mensen in politieke partijen, het parlement en regering, of op lokaal niveau: burgemeester en wethouders en de gemeenteraad. Institutioneel vertrouwen heeft betrekking op het vertrouwen in instituties van de overheid in het algemeen (vgl. Zmerli en Newton 2017; Rothstein en Stolle 2008). In de survey vroegen we naar het vertrouwen van respondenten in de landelijke en lokale overheid én in belangrijke publieke gezondheidsinstanties (RIVM en GGD). Een andere dimensie van vertrouwen is interpersoonlijk vertrouwen of vertrouwen in mensen in het algemeen (sociaal of algemeen vertrouwen). Daar gaan we in dit artikel echter niet op in.

Sociale status en institutioneel vertrouwen

Het is een klassiek sociologisch uitgangspunt dat politiek of institutioneel vertrou-

wen samenhangt met sociale kenmerken: met name opleiding, inkomen en sociale klasse, werksituatie (werkend of werkloos), maar ook gezondheids- en familiesituatie (samenwonend of gescheiden, met of zonder kinderen). Onderzoek wijst uit dat personen met een hogere opleiding en hoger inkomen veelal meer politiek en institutioneel vertrouwen hebben, waarbij vooral het opleidingsniveau bepalend is voor vertrouwen (Alesina en La Ferrara 2000; Schmeets 2017; Paxton 2007; Putnam 2000; Newton en Zmerli 2011; Newton et al. 2018; Hooghe, Dassonneville en Marien 2015; Uslaner 2008). Ook een algemene tevredenheid over de eigen economische situatie hangt samen met een hoger vertrouwen in de politieke instituties en machtshebbers (Bovens en Wille 2008; Tiemeijer 2008). Institutioneel wantrouwen zien we meer bij mensen die in structureel kwetsbare posities zitten en weinig uitzicht hebben op sociale stijging. Ook negatieve ervaringen zoals werkloosheid, ervaren discriminatie of een slechtere gezondheid hebben negatief effect op sociaal en politiek vertrouwen en zullen het wantrouwen consolideren (Brehm en Rahn 1997; Jen et al. 2010; Lindström 2009). Meer algemeen constateren Zmerli en Newton (2011: 70) dat vooral zogenaamde ‘winnaars’ uitblinken door een hoog niveau van zowel sociaal vertrouwen (in andere mensen) als politiek en institutioneel vertrouwen: ‘[...] those in dominant majority groups, people of high class, status, income and education, the happy and satisfied, and individuals who benefit from better health and post-materialist security’.

Er worden in de literatuur diverse redenen en mechanismen genoemd die het verband tussen sociale status en vertrouwen verklaren¹. Mensen met een sterke maatschappelijke positie, ‘winnaars’ zoals Zmerli en Newton (2011: 70) ze noemen, zijn doorgaans meer optimistisch over hun leven en ook positief over anderen. Mensen met een kwetsbare maatschappelijke positie zijn daarentegen eerder cynisch, pessimistisch en wantrouwend, tegenover anderen én de overheid (Uslaner 2002). Daarnaast ervaren deze laatsten doorgaans een slechtere gezondheid, minder bestaanszekerheid, lopen ze grotere economische risico’s, hebben doorgaans minder mogelijkheden om zich hiertegen te beschermen en voelen ze zich eveneens minder beschermd door publieke instanties (Newton et al. 2018). Mensen met een sterke maatschappelijke positie hebben daarentegen meer redenen om de overheid en andere instituties wel te vertrouwen. Zij zijn beter in staat om gebruik te maken van politieke en maatschappelijke instituties omdat ze beter begrijpen hoe die werken en, indien nodig, hebben ze meer politiek zelfvertrouwen en mogelijkheden om die instituties positief te beïnvloeden (Zmerli en Newton 2011: 71). Deze sociale weerbaarheid van mensen uit hogere statusgroepen resulteert in een sterker interpersoonlijk en institutioneel vertrouwen in vergelijking met mensen uit lagere statusgroepen. Of zoals Putnam (2000: 188) stelt: ‘In virtually all societies, “have-nots” are less trusting than “haves”, probably because haves are treated with more respect

¹ Vijf procent van de respondenten in dit onderzoek geeft aan inkomen te zijn verloren door de coronapandemie. Voor hooguit dit percentage kan dus eventueel gelden dat ze een lagere SES hebben verkregen door de pandemie. Omdat dit een verwaarloosbaar percentage is, achten wij de huidige theoretische argumenten betreffende SES (gefocust op vóór de pandemie) als niet problematisch.

and honesty’.

Niet overal ter wereld vinden we overigens dit positieve verband tussen opleiding en politiek en institutioneel vertrouwen. Weliswaar zien we in ontwikkelde westerse democratieën een positief verband tussen opleiding en vertrouwen, maar niet in postcommunistische landen in Midden- en Oost-Europa en ook niet in ‘nieuwe democratieën’ in Latijns-Amerika. Soms vinden we zelfs een omgekeerd verband en hebben hoger opgeleiden minder vertrouwen dan lager opgeleiden (Mishler en Rose 2001; Catterberg en Moreno 2006). Een mogelijke verklaring geven Van der Meer en Hakhverdian (2017: 97) die stellen dat hoger opgeleiden meer kritisch zijn over corruptie dan lager opgeleiden en daarom vermindert het positieve effect van opleiding op vertrouwen of draait dit verband zelfs om in landen met veel corruptie. Dat het ook in westerse landen geen absolute wetmatigheid is blijkt uit een landenvergelijkend onderzoek dat in Duitsland, Zwitserland en Spanje geen verband vond tussen opleidingsniveau en politiek vertrouwen. De onderzoekers verklaarden dit doordat ook ‘well-being’ als verklarende factor in de analyse was opgenomen, wat mogelijk het effect van opleiding op vertrouwen wegnam (Delhey en Newton 2003: 112). Ondanks enkele afwijkende onderzoeksbevindingen veronderstellen we hier dat respondenten met een hogere sociaaleconomische status meer institutioneel vertrouwen hebben dan mensen met een lagere status.

Hypothese 1: sociaaleconomische status (SES) heeft een direct positief effect op institutioneel vertrouwen, waarbij mensen met een hogere SES meer institutioneel vertrouwen hebben.

Ervaren bestaansonzekerheid en institutioneel vertrouwen

Opleiding, inkomen, gezondheid en arbeidspositie zijn individuele determinanten van politiek en institutioneel vertrouwen. Daarnaast spelen maatschappelijke en economische factoren een rol, waaronder de economische conjunctuur. De gangbare gedachte hierbij is dat burgers de overheid vertrouwen als het economisch goed gaat en wantrouwen als het economisch slecht gaat. Als dit zo is, mag men verwachten dat de coronapandemie, met grote economische gevolgen voor bepaalde economische sectoren, ook tot verminderd politiek en institutioneel vertrouwen zou leiden.

De vraag is echter of de perceptie van de algemene economische stand van zaken belangrijker is dan de evaluatie van iemands persoonlijke financieel-economische situatie. Wroe (2016: 135) keert zich tegen de ‘[...] conventional wisdom [...] that citizens’ perceptions of the performance of the wider economy matter more than citizens’ perceptions of their own or their families’ financial situation’. Verschillende studies laten zien dat niet zozeer de inschatting van de economische situatie bepalend is voor politiek vertrouwen, maar veeleer de mate waarin mensen zichzelf kwetsbaar achten voor economisch zwaar weer (Antonucci et al. 2017). Wroe

(2016) stelt dat groeiende welvaart tegelijkertijd gepaard gaat met toenemende economische onzekerheid voor bepaalde groepen. Toenemende bestaansonzekerheid zou tot verminderd politiek vertrouwen leiden omdat burgers vinden dat de verzorgingsstaat hen minder tegen zulke onzekerheden beschermt dan voorheen het geval was (Wroe 2016; Hacker et al. 2013). Wroe (2016) meet die economische onzekerheid met vragen of mensen zich zorgen maken over zaken zoals baanverlies, pensioenkortingen, ontoegankelijkheid van gezondheidszorg (een centraal issue in de VS) en mogelijke financiële nood voor hun gezin. Al deze aspecten van ervaren bestaansonzekerheid hangen significant samen met de mate van politiek vertrouwen.

Daarnaast hebben positieve inschattingen ten aanzien van baanverlies én het opleidingsniveau van respondenten een positief effect op politiek vertrouwen: hoe geringer de zorgen over baanverlies en hoe hoger het opleidingsniveau, hoe meer vertrouwen (Wroe 2016: 148). Geïnspireerd door dit onderzoek veronderstellen we niet alleen dat ervaren economische onzekerheid, *in casu* angst om inkomensverlies door de pandemie, negatief uitwerkt op institutioneel vertrouwen, maar ook dat deze angst voor inkomensverlies in sterkere mate voorkomt bij lagere-statusgroepen. Deze kwetsbare groepen zijn vaker werkzaam in sectoren en beroepen waar thuiswerken problematisch is en waar baan- en inkomenszekerheid sowieso lager is (Kartseva en Kuznetsova 2020). Ook hebben de lagere inkomens minder financiële reserves waarop kan worden teruggevallen en is de lagere kwaliteit van woningen een bron van stress. Daarom verwachten we dat economische onzekerheid als gevolg van de pandemie en de genomen maatregelen fungeert als mediator in de relatie tussen SES en institutioneel vertrouwen. SES zou hiermee het institutioneel vertrouwen kunnen versterken of verzwakken via economische onzekerheid.

Hypothese 2: sociaaleconomische status (SES) heeft een indirect positief effect op vertrouwen via economische zekerheid, waarbij mensen met een hogere SES minder economische onzekerheid ervaren en hierdoor meer vertrouwen hebben.

Onvrede met overheidsmaatregelen en institutioneel vertrouwen

Naast het effect van sociaaleconomische status van respondenten en hun ervaren economische onzekerheid door de pandemie op het institutioneel vertrouwen zijn ook – of misschien zelfs juist – percepties en evaluaties van het gevoerde overheidsbeleid bepalend voor het vertrouwen in de overheid. Het uitgangspunt hierbij is dat vertrouwen altijd gaat over de relatie tussen iemand die vertrouwt en iemand die wordt vertrouwd (Hardin 2006). Als de overheid een effectief beleid voert, rechtvaardig en niet corrupt is, zal het politieke vertrouwen hoog zijn. Ineffectief beleid, onrechtvaardigheid en vooral corruptie leiden daarentegen tot afnemend politiek vertrouwen (Rothstein 2011; Nicholls en Picou 2013). Van der Meer en Dekker (2011) voegen hier aan toe dat het niet zozeer gaat om het feitelijk gevoerde overheids-

beleid (vast te stellen met objectieve criteria van effectiviteit, rechtvaardigheid of corruptie), maar veeleer om de percepties van burgers over deze kwesties (Van der Meer en Dekker 2011). Volgens Van der Meer en Hackverdian (2017: 82) is dit evaluatieve karakter van politiek vertrouwen in de bestaande literatuur ‘surprisingly understudied’.

Overheden hebben gedurende 2020 en 2021 ingrijpende maatregelen genomen om COVID-19 in te dammen: van afstand houden, contacten vermijden, indien mogelijk thuis werken, openbaar vervoer vermijden, sluiten van winkels en horeca tot aan het instellen van een avondklok toe. Het moment waarop de data werden verzameld in onze studie (tussen 28 oktober en 13 november 2020) werd gekenmerkt door de aanzwellende tweede golf van het virus, die leidde tot ingrijpende overheidsmaatregelen om het virus te beperken. Begin november had het kabinet de op 14 oktober ingestelde gedeeltelijke lockdown verlengd tot medio december. Bovenop de geldende gedeeltelijke lockdown, had het kabinet extra verzwarende maatregelen ingesteld. Het ligt voor de hand dat zulke maatregelen onvrede en weerstand bij burgers oproepen, met name bij wie economisch getroffen wordt door de maatregelen en/of zich al te zeer in de vrijheid beperkt voelt. Niet voor niets ontstonden na het invoeren van de avondklok in januari 2021 in meerdere Nederlandse steden rellen.

Van der Meer en Hackverdian (2017) volgend, veronderstellen we hier dat de positieve of negatieve beoordeling van het door overheden gevoerde coronabeleid mede samenhangt met de sociale status – met name het opleidingsniveau – van mensen. Volgens beide auteurs heeft onderwijs zowel een ‘norm-inducing’ als een ‘accuracy-inducing’ functie (Van der Meer en Hackverdian 2017: 86). Hoger opgeleiden zouden enerzijds meer kritisch zijn over regelovertreding zoals corruptie en anderzijds meer capaciteiten hebben om relevante informatie effectief te verwerken en tot weloverwogen oordeelsvorming te komen over het gevoerde coronabeleid (Xie et al. 2020). Het eerste verklaart volgens hen waarom corruptie vooral bij hoger opgeleiden tot verminderd politiek vertrouwen leidt (en waarom hoger opgeleiden in landen met veel corruptie zoals in Oost-Europa of Latijns-Amerika minder vertrouwen hebben dan lager opgeleiden). Het laatste zou kunnen verklaren waarom tekortkomingen in het gevoerde beleid bij hoger opgeleiden niet persé leiden tot frustratie en onvrede met het gevoerde beleid, en daarmee tot verminderd vertrouwen in de overheid en haar uitvoerende instanties. Zij zouden meer begrip hebben voor de moeilijke omstandigheden waarin beleid tot stand komt. Daarnaast beschikken hoger opgeleiden doorgaans over betere hulpbronnen (grotere woningen, meer mogelijkheden tot thuiswerken enzovoort) waardoor ze beter kunnen omgaan met de beperkingen van het coronabeleid.

In dit onderzoek veronderstellen we niet alleen dat onvrede met het gevoerde coronabeleid een negatief effect heeft op institutioneel vertrouwen, maar ook dat deze onvrede in sterkere mate voorkomt bij lagere-statusgroepen. Hierdoor ver-

wachten we dat onvrede over het coronabeleid fungeert als mediator in de relatie tussen de sociaaleconomische status en institutioneel vertrouwen. Die status versterkt of verzwakt zo het institutioneel vertrouwen via onvrede over het coronabeleid.

Hypothese 3: sociaaleconomische status (SES) heeft een indirect positief effect op vertrouwen via onvrede over het coronabeleid, waarbij mensen met een hogere SES minder onvrede over het coronabeleid hebben en hierdoor meer vertrouwen.

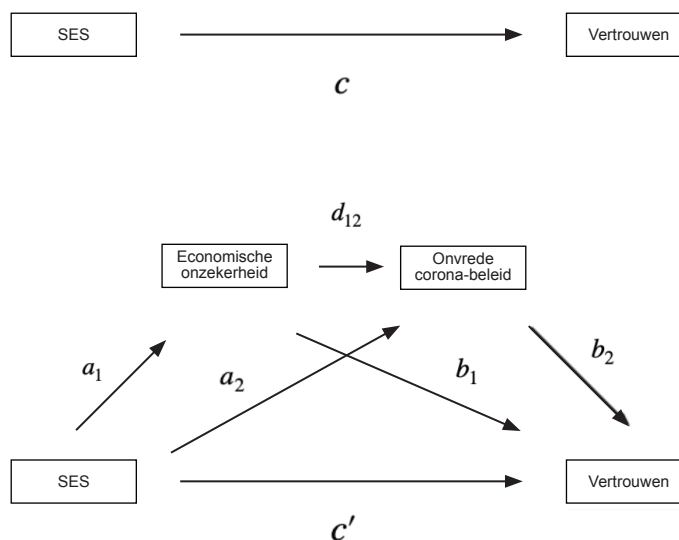
Sociale status, economische onzekerheid, onvrede met overheidsmaatregelen en vertrouwen

Ten slotte veronderstellen we in deze studie dat alle tot dusver besproken factoren onderling samenhangen en elkaar versterken. Respondenten met een lagere sociale status ervaren meer economische onzekerheid, dat wil zeggen dat zij zich meer zorgen maken over mogelijk inkomensverlies óf al (meer) inkomensverlies hebben geleden. Respondenten die meer economische onzekerheid ervaren, zijn ook negatiever over het door de overheid gevoerde coronabeleid (zie Engbersen et al. 2021). Dat komt enerzijds omdat zij sterker de economische gevolgen ondervinden van de overheidsmaatregelen zoals verlies van inkomen, baan of bedrijf, of omdat de coronamaatregelen hen belemmeren in het verbeteren van hun economische positie, bijvoorbeeld door het vinden van een baan. Mede door dit verband veronderstellen we dat zowel economische onzekerheid als onvrede over het coronabeleid – gelijktijdig – fungeren als mediators in de relatie tussen sociale status en institutioneel vertrouwen. Sociale status zou hiermee het institutioneel vertrouwen kunnen versterken of verzwakken via economische onzekerheid én onvrede over het coronabeleid.

Hypothese 4: sociaaleconomische status (SES) heeft indirect positief effect op vertrouwen via economische onzekerheid en onvrede met overheidsbeleid, waarbij mensen met een hogere SES minder economische onzekerheid ervaren, hierdoor minder onvrede met het beleid hebben, resulterend in meer vertrouwen.

Op basis van bovenstaande onderzoeksbevindingen en overwegingen komen wij tot het onderstaand conceptueel onderzoeksmodel, waarbij elke letter een regressiegewicht vertegenwoordigt dat het verband tussen de variabelen (de theoretische concepten) aangeeft².

² c = het totale effect van SES op vertrouwen en c' = het directe effect van SES op vertrouwen (gecontroleerd voor economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid). Beide gewichten zijn dus gebaseerd op verschillende lineaire regressie-analyses.

Figuur 1. Het conceptuele onderzoeksmodel

Methode en data

Data, en steekproef en weging

De in deze studie gebruikte data zijn afkomstig uit een grootschalig onderzoek over de maatschappelijke impact van COVID-19, uitgevoerd door het onderzoeksbureau Kieskompas. De hier gebruikte data zijn verzameld tussen 28 oktober en 13 november 2020. Dit was de derde meting in een langlopend onderzoek: eerdere metingen vonden plaats in april en juli 2020, in maart 2021 vond nog een vierde meting plaats (zie Engbersen et al. 2020, 2021). Voor de dataverzameling is gebruik gemaakt van het vaste landelijke VIP-panel van Kieskompas. Dit panel is een gestratificeerde steekproef (stratified random sampling) van de kiesgerechtigde Nederlandse bevolking (18+). De vragenlijst is verspreid onder 48.329 leden van het Kieskompaspanel, waarvan 19.581 personen de survey invulden (respons 40,5%). Daarnaast voerden drie aan het onderzoek deelnemende steden (Amsterdam, Den Haag en Rotterdam) aanvullende activiteiten uit om ondervertegenwoordigde groepen te bereiken: ze plaatsten advertenties op Facebook en nodigden specifieke groepen met een zwakere sociale status uit om deel te nemen. In Amsterdam is de vragenlijst aan het eigen stadspanel voorgelegd en samengevoegd met het Kieskompaspanel. Aan het eind van de veldwerkperiode kon de enquête ook worden ingevuld via een anonieme deelnamelink. Dit alles leverde uiteindelijk een steekproef van 22.696 respondenten op. Om de surveygegevens representatief te maken voor alle (stemgerechtigde) Nederlanders is – achteraf – een weging uitgevoerd³. Door de uitkomsten te

wegen naar geslacht, leeftijd, opleiding, regio, migratieachtergrond en stemgedrag zijn de data ten aanzien van deze variabelen (binnen de gebruikte categorieën) representatief voor de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder.

Operationalisering van de variabelen⁴

Institutioneel vertrouwen is de centrale afhankelijke variabele in dit onderzoek. In de survey is aan de respondenten gevraagd in welke mate ze vertrouwen hebben in de landelijke en lokale overheid én in belangrijke publieke gezondheidsinstanties zoals RIVM en GGD⁵. Respondenten konden aangeven of ze (heel) veel of (heel) weinig (1-5) vertrouwen in deze vier instanties hebben. Het gemiddelde van de betreffende items is genomen als maat voor het institutionele vertrouwen. Een Cronbach's Alpha-analyse laat een betrouwbare schaal zien (Cronbach's Alpha .88).

Sociaaleconomische status (SES) is geoperationaliseerd als een combinatiescore gebaseerd op inkomen en opleiding. In de survey is zowel naar het opleidingsniveau van de respondenten (variërend van geen onderwijs tot wo doctoraal of master) gevraagd als naar hun netto maandinkomen (variërend van minder dan €1.150 voor eenpersoonshuishoudens of €1.600 voor meerpersoonshuishoudens, tot meer dan drie keer modaal (€5.000 of meer)). Met behulp van Principal Component Analyse (PCA) is een factorscore gecreëerd gebaseerd op een *least squares regression* benadering, om de variabelen te reduceren tot één component⁶.

Economische onzekerheid. De respondenten is gevraagd in welke mate ze angst ervaren om door de coronacrisis hun inkomen te verliezen, op een 4-punt schaal, waarbij 1 'niet bang' representeert, 2 'een beetje bang', 3 'heel bang' en 4 dat de respondenten hun inkomen (deels) al verloren hebben door de pandemie (en dus het maximum van economische onzekerheid hebben bereikt). De ruwe scores van deze variabele zijn gebruikt om economische onzekerheid te representeren.

Onvrede overheidsbeleid. De respondenten is ook gevraagd naar hun mening over het door de Nederlandse overheid gevoerde coronabeleid. Ze konden aangeven of ze het (helemaal) eens tot (helemaal) oneens (1-5) zijn met de stellingen dat: 'de Nederlandse overheid en media het gevaar overdrijven', 'de maatregelen meer schade veroorzaken dan ze voorkomen' en 'de regering te weinig rekening houdt met de economische en sociale gevolgen'. De antwoorden op deze drie stellingen vormen samen een betrouwbare schaal (Cronbach's Alpha .83). Het gemiddelde van

³ Het doel van de weging is om ondergerepresenteerde groepen in het databestand vaker mee te laten tellen om de populatie 'nauwkeuriger' na te bootsen en de sample representatief te maken. Zo zijn er in het ongewogen bestand bijvoorbeeld meer mannen (59%) dan vrouwen (41%) aanwezig. In het gewogen bestand zijn deze samplefrequenties veranderd naar 50.2% mannen en 49.8% vrouwen. De weegfactor in ons onderzoek varieerde van .06 tot 16.35.

⁴ Voor de variabelen vertrouwen, onvrede overheidsbeleid en economische onzekerheid geldt dat het gaat om de percepties van de respondenten.

⁵ RIVM = Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu; GGD = Gemeentelijke Gezondheidsdienst.

⁶ Volgens de literatuur speelt opleiding een sterkere rol in het verklaren van vertrouwen. Door opleiding en inkomen afzonderlijk van elkaar te testen (in samenhang met vertrouwen), bevestigt onze data deze bevinding. Omdat inkomen ook nog steeds een deel van de variantie in vertrouwen verklaart, beargumenteren wij dat het nuttig is om deze variabelen samen te nemen in een gecombineerde maat. Verder hebben wij om de variabele SES te construeren, de missende waarden voor inkomen met het gemiddelde geïmputeerd.

de items is genomen als maat voor onvrede met overheidsbeleid. Voor de zekerheid controleerden we of deze items over onvrede niet te zeer samenhangen met de items over institutioneel vertrouwen, de afhankelijke variabele. De vier vertrouwenitems en de drie onvrede-items clusteren los van elkaar in een PCA met een varimax-rotatie en blijken dus twee verschillende constructen.

Controlevariabelen. In alle navolgende analyses wordt gelijktijdig gecontroleerd voor de leeftijd (in jaren) en geslacht van de respondenten. De descriptieve gegevens van alle variabelen staan vermeld in Tabel 1 (zie bijlage).

Statistische analyse

Het in Figuur 1 getoonde model geldt als theoretisch raamwerk om de samenhang tussen de verschillende variabelen te testen. Om dit raamwerk te testen is een seriële-mediatie-analyse uitgevoerd met behulp van de tool PROCESS, een macro van SPSS (Hayes 2017), waarbij de leeftijd en het geslacht van de respondenten als covariaten in het model zijn opgenomen. Deze procedure maakt gebruik van (diverse) ordinary-least-squares regressie-analyse om de coëfficiënten in de modellen te schatten, en de directe effecten te bepalen (Hayes 2017). Voor het schatten van de indirecte effecten, worden aanvullende acties ondernomen in het programma, namelijk de multiplicatie van een aantal regressiegewichten. Deze benadering maakt hierbij gebruik van bootstrapping (with replacement), waarbij herhaaldelijk gesampled wordt uit de dataset (in ons geval 5000 bootstrapsamples). Op deze manier genereert de tool een schatting voor de samplingdistributie van de indirecte effecten om zo de betrouwbaarheidsintervallen van de geschatte effecten vast te stellen. Het indirecte effect wordt als statistisch significant beschouwd als het betrouwbaarheidsinterval (95% CI) geen nul bevat (vgl. Hayes 2017).

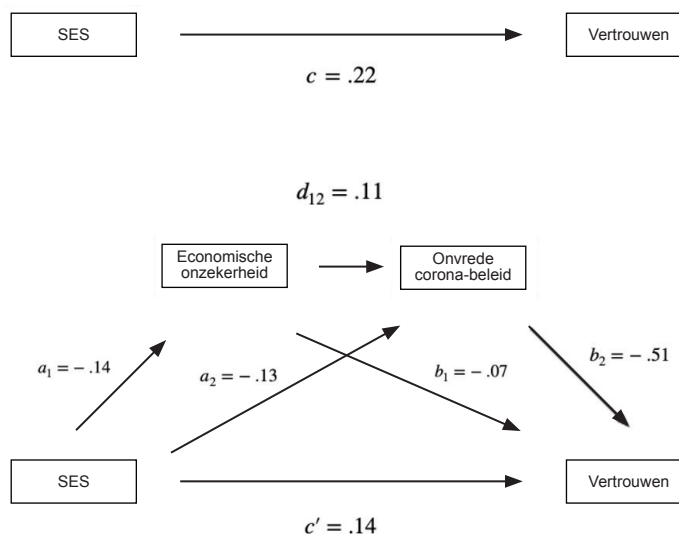
De hiernavolgende analyses zijn uitgevoerd op de ongewogen surveydata omdat het met de tool PROCESS niet mogelijk is om gewogen data te gebruiken. Hoewel we in dit artikel gebruik maken van ongewogen data zijn de verschillen tussen de gewogen en ongewogen data verwaarloosbaar⁷. Mede hierdoor en gezien de omvang van de sample kunnen we vertrouwen stellen in de conclusies van ons onderzoek.

Resultaten

SES en vertrouwen

Onze eerste onderzoeksvraag is of het beschikken over een hogere sociaaleconomische status, in termen van opleiding en inkomen, samengaat met meer vertrouwen in instituties (H1). De resultaten geven aan dat naarmate SES toeneemt, het institutioneel vertrouwen inderdaad ook toeneemt ($c = .22$, $p < .001$). Hoewel dit eenvoudige model 5,21% van de variantie in vertrouwen verklaart, neemt de verklaar

⁷ Er zijn handmatig verschillende regressie-analyses uitgevoerd op de gewogen data om de resultaten van Process na te bootsen. De hoofdconclusies die uit deze analyses voortvloeien zijn grofweg hetzelfde als de conclusies die voortvloeien uit het ongewogen databestand.

Figuur 2. Gestandaardiseerde padcoëfficiënten (afgerond op twee decimalen)

de variantie toe tot 30,97% wanneer economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid in de analyse worden opgenomen. Ook in dit uitgebreide model heeft SES nog steeds een significant direct effect op vertrouwen, hoewel iets afgezwakt ($c' = .14$, $p < .000$). Dit komt doordat een deel van het effect van SES nu via de mediatoren (economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid) loopt⁸. Zie Figuur 2 voor alle gestandaardiseerde effecten.

SES, vertrouwen en economische onzekerheid

Hypothese 2 in ons onderzoek stelt dat het verband tussen SES en vertrouwen deels verloopt via ervaren economische onzekerheid. De resultaten suggereren dat respondenten met een hogere SES conform de verwachting minder economische onzekerheid ervaren ($a_1 = -.14$, $p < .000$). Daarnaast zien we dat respondenten die meer economische onzekerheid ervaren minder institutioneel vertrouwen hebben ($b_1 = -.07$, $p < .000$)⁹. Verder tonen de resultaten dat de sociaaleconomische status van respondenten het institutioneel vertrouwen langs de weg van economische onzekerheid kan versterken (of verzwakken), waarbij geldt dat een hogere status het vertrouwen versterkt via een geringere economische onzekerheid ($a_1 b_1 = .0097$, $SE = .001$, $95\% \text{ CI} = 0.008, .0117$)¹⁰. Hiermee ondersteunen de resultaten H2.

⁸ Het totale effect van SES op vertrouwen is $.219 (= c)$. Dit kan worden opgedeeld in het directe effect van SES op vertrouwen $.135 (= c')$ en een indirect effect $.084 (= .219 - .135)$. Dit indirecte effect van SES loopt nu via economische onzekerheid en onvrede over het corona-beleid. Hoe dit indirecte effect precies onderverdeeld kan worden, is te zien in Tabel 3 (in de bijlage).

⁹ Voor alle on-gestandaardiseerde padcoëfficiënten, zie Tabel 2 in de bijlage.

¹⁰ Voor alle directe en indirecte effecten, zie tabel 3 in de bijlage.

SES, vertrouwen en onvrede

Hypothese 3 stelt dat het verband tussen sociaaleconomische status en vertrouwen ook deels verloopt via de subjectieve waardering van het coronabeleid. De resultaten suggereren dat respondenten met een lagere SES ook minder tevreden zijn over het gevoerde coronabeleid ($a_2 = -.13$, $p < .000$). Daarnaast zien we dat wanneer de onvrede over het coronabeleid toeneemt, het institutioneel vertrouwen afneemt ($b_2 = -.51$, $p < .000$). Verder is te zien dat SES het vertrouwen indirect via onvrede over het coronabeleid kan versterken (of verzwakken): een hogere SES versterkt het vertrouwen via minder onvrede over het coronabeleid ($a_2 b_2 = .0662$, $SE = .0035$, 95% CI = .0591, .0733). Hiermee ondersteunen de resultaten H3.

Economische onzekerheid en onvrede

Onze vierde hypothese stelt ten slotte dat ervaren economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid ook in samenhang met elkaar (gelijktijdig) de relatie tussen SES en vertrouwen beïnvloeden. De resultaten tonen dat economische onzekerheid een positieve relatie heeft met onvrede over het coronabeleid: respondenten die meer economische onzekerheid ervaren, hebben meer onvrede over het coronabeleid ($d_{12} = .11$, $p < .001$). Het indirecte effect van SES op vertrouwen via economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid is tevens significant ($a_1 d_{12} b_2 = .0078$, $SE = .0006$, 95% CI = .0765, .0912). Hiermee ondersteunen de resultaten onze vierde hypothese, dat sociaaleconomische status indirect via economische onzekerheid én onvrede met overheidsbeleid positief gerelateerd is met institutioneel vertrouwen, waarbij een hogere SES gepaard gaat met minder economische onzekerheid, hierdoor met minder onvrede, resulterend in meer institutioneel vertrouwen.

Hoewel alle hypothesen door onze bevindingen worden ondersteund, zijn sommige effecten sterker dan andere, zoals te zien in Figuur 2. Zo heeft onvrede over het coronabeleid het sterkste verband met institutioneel vertrouwen. Verder zien we ook in Tabel 2 (bijlage) dat de verklaarde varianties in economische onzekerheid (3,81%) en onvrede met het coronabeleid (5,06%) minder hoog zijn in vergelijking met institutioneel vertrouwen (30,97%). Dit betekent dat SES en economische onzekerheid – ondanks de statistische significantie – niet het grootste aandeel van de variantie in de bijbehorende variabelen verklaren. Ongeacht dit feit, heeft (a) SES nog steeds een effect op economische onzekerheid, (b) wordt onvrede over het coronabeleid nog steeds beïnvloed door zowel SES als door ervaren economische onzekerheid en (c) speelt het effect van deze variabelen zowel direct als indirect (via onvrede) een niet-verwaarloosbare rol in het verklaren van de mate van institutioneel vertrouwen.

De rol van leeftijd en geslacht

In alle voorgaande analyses is gelijktijdig gecontroleerd voor leeftijd en geslacht.

Zoals Tabel 2 (zie bijlage) laat zien, is er in sommige gevallen een significant verband tussen deze controlevariabelen en de andere variabelen in dit onderzoek. Zo ervaren oudere respondenten minder economische onzekerheid ($\beta = -.01$, $p < .001$) en hebben oudere respondenten minder onvrede over het coronabeleid ($\beta = -.01$, $p < .001$). Desondanks is er een negatief verband tussen leeftijd en institutioneel vertrouwen. Hoewel oudere respondenten dus minder economische onzekerheid ervaren én minder onvrede met het gevoerde beleid hebben, hebben ze toch minder institutioneel vertrouwen dan jongere respondenten (zowel in het eenvoudige model als in het uitgebreide model). Het (negatieve) effect van leeftijd op vertrouwen wordt sterker als we de mate van economische onzekerheid en de mate van onvrede gelijk houden voor de respondenten in het uitgebreide model ($\beta = -.007$, $p < .001$). Een hogere leeftijd gaat dus in alle gevallen gepaard met minder vertrouwen, en dat effect is sterker wanneer we de mate van economische onzekerheid en de mate van onvrede gelijk houden voor de respondenten.

We zien geen statistisch significant verschil tussen mannen en vrouwen in de mate waarin ze economische onzekerheid ervaren ($\beta = .01$, $p = .29$). Wel zijn mannen meer ontevreden over het coronabeleid dan vrouwen ($\beta = .11$, $p < .001$). Maar ondanks deze grotere onvrede over het coronabeleid hebben mannen dezelfde mate van institutioneel vertrouwen als vrouwen. Alleen wanneer we de mate van onvrede en de mate van economische onzekerheid voor beide geslachten gelijk houden, hebben mannen meer vertrouwen dan vrouwen ($\beta = .04$, $p < .001$, Tabel 2). We kunnen daarom concluderen dat de sekseverschillen in dit onderzoek miniem zijn.

Conclusie en discussie

De leidende vraag in dit paper is of de gangbare uitkomst van onderzoek naar politiek en institutioneel vertrouwen, namelijk dat hoger opgeleiden en hogere-inkomensgroepen meer vertrouwen hebben, ook opgaat tijdens de coronacrisis. Daarbij richten we ons op institutioneel vertrouwen, dat wil zeggen het vertrouwen in de overheid (landelijk en lokaal) en in publieke gezondheidsinstellingen (GGD en RIVM). We onderzochten echter niet alleen het verband tussen sociale status van respondenten en de mate van institutioneel vertrouwen, maar ook de rol van economische onzekerheid en de subjectieve evaluatie van respondenten van het door de overheid gevoerde coronabeleid. Voor dit onderzoek gebruikten wij surveydata die zijn verzameld in oktober en november 2020, toen het institutioneel vertrouwen in Nederland behoorlijk was verminderd.

De centrale uitkomst van ons onderzoek is dat SES zowel direct als indirect effect heeft op de mate van institutioneel vertrouwen. In lijn met eerder onderzoek heeft SES een direct effect op institutioneel vertrouwen. Ook wanneer respondenten in dezelfde mate economische onzekerheid ervaren én onvrede over het beleid

hebben, hebben degenen met een hogere SES meer institutioneel vertrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat mensen met een sterke maatschappelijke positie veelal meer optimistisch en positief zijn over publieke instanties, terwijl mensen met een kwetsbare maatschappelijke positie eerder cynisch, pessimistisch en wantrouwend zijn. Ook is opgemerkt dat mensen met een sterke maatschappelijke positie doorgaans minder onzekerheid en problemen in hun leven ervaren en zich dus beter beschermd weten door publieke instanties dan de mensen met een kwetsbare maatschappelijke positie.

Dit directe effect wordt versterkt door de indirecte samenhang tussen SES en beide andere factoren. We concludeerden dat SES ook samenhangt met zowel ervaren economische onzekerheid als onvrede over het coronabeleid, die op hun beurt de mate van institutioneel vertrouwen voorspelden. Mensen met hogere SES ervaren minder economische onzekerheid en hebben minder onvrede over het coronabeleid en mede daardoor meer institutioneel vertrouwen. De coronapandemie maakt duidelijk dat lager opgeleiden en de laagste-inkomensgroepen het hardst worden geraakt door de economische gevolgen van het virus, bijvoorbeeld door werk- of inkomensverlies of doordat ze daarvoor bang zijn. Laaggeschoolde mensen met flexibele baantjes of zzp'ers met vergelijkbare functies verloren vaak hun werk, als ze niet in pakket- of maaltijdbezorging werkten. Hoger opgeleiden hebben daarentegen veel meer mogelijkheden om thuis te werken en konden dus relatief 'normaal' blijven functioneren. Bovendien verschaften hun vaste banen grotere inkomenszekerheid. We zagen ook dat de ervaren economische onzekerheid samenhangt met de onvrede over het gevoerde beleid. Mensen die sterkere bestaansonzekerheid ervaren, zijn negatiever over het gevoerde beleid. Dit zijn allemaal factoren die ertoe bijdragen dat lagere SES-groepen minder institutioneel vertrouwen hebben.

In aanvulling hierop zagen we dat ook een hogere leeftijd gepaard gaat met minder vertrouwen, dit hoewel oudere respondenten gemiddeld minder economische onzekerheid ervaren en minder onvrede met het beleid hebben. Jongeren (in ons geval respondenten van 18 jaar of ouder) hebben gemiddeld meer vertrouwen in instituties, hoewel ze harder worden geraakt door zowel de economische als mentale gevolgen van de pandemie dan oudere respondenten (vgl. Snel et al. 2021a). Kennelijk hebben Nederlanders op jongere leeftijd meer vertrouwen in de overheid en gezondheidsinstanties zoals RIVM en GGD om de crisis adequaat te beheersen dan oudere landgenoten. Ten slotte zagen we weinig verschil in institutioneel vertrouwen tussen vrouwen en mannen, hoewel deze laatsten wel meer onvrede hebben over het coronabeleid. Alleen wanneer de mate van economische onzekerheid en onvrede met het beleid voor beide geslachten gelijk zou zijn, zouden mannen *meer* institutioneel vertrouwen hebben dan vrouwen. Dit laatste is opvallend omdat beschikbaar onderzoek laat zien dat vrouwen veelal iets meer politiek of institutioneel vertrouwen hebben dan mannen (Schmeets en Exel 2020). Wellicht kan de 'driedubbele belasting' van veel vrouwen tijdens de pandemie (zorg voor werk, huishou-

den én kinderen thuis) deze afwijkende bevinding verklaren.

De relevantie van ons onderzoek en onze bevindingen is tweërlei. De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek is dat we een completer theoretisch model hanteren waarmee we verschillen in institutioneel vertrouwen beter kunnen verklaren dan wanneer we enkel naar de sociale status van respondenten (hun opleidings- en/of inkomensniveau) als voorspeller van vertrouwen zouden kijken. Beide theoretisch onderbouwde toevoegingen aan dit klassieke verband – ervaren economische onzekerheid (Wroe 2016), maar vooral de subjectieve waardering van het gevoerde beleid (Van der Meer en Hackverdian 2017) – vergroten de verklaaringskracht van ons model aanzienlijk. Het model met enkel SES (en beide controlevariabelen) als voorspeller verklaarde 5,21% van de variantie in vertrouwen, de verklaarde variantie nam toe tot 30,97% na toevoeging van ervaren economische onzekerheid en onvrede over het coronabeleid aan de analyse. Vooral deze laatste factor hangt sterk samen met institutioneel vertrouwen. SES verklaart nog steeds een deel van de variantie in vertrouwen, maar dit verband wordt versterkt door ervaren economische onzekerheid en met name onvrede over het coronabeleid. Zowel SES als economische onzekerheid spelen zowel *direct* als *indirect* een rol in het verklaren van de mate van institutionele vertrouwen en wel sterker dan als we alleen naar de individuele (directe) effecten van beide factoren op vertrouwen zouden kijken. Dus: doordat alle betrokken variabelen onderling met elkaar samenhangen, kunnen we stellen dat het complete plaatje zoals gepresenteerd in Figuur 1 een beter en meer omvattend beeld van de hypothetische relaties vormt.

De maatschappelijke relevantie van ons onderzoek schuilt erin dat institutioneel vertrouwen juist in deze tijd van corona zeer cruciaal is. Overheden vaardigen ingrijpende sociale en economische maatregelen uit om het virus terug te dringen. De mate waarin mensen bereid zijn de regels te volgen, evenals hun bereidheid om zich te laten vaccineren, hangt echter nauw samen met hun vertrouwen in de overheid en in belangrijke gezondheidsinstanties zoals RIVM en GGD (vgl. Engbersen et al. 2021; Snel et al. 2021b). Daarom is het van groot belang dat de overheid ook het vertrouwen (her)verwerft van lagere sociale-statusgroepen, van mensen die de economische gevolgen van de pandemie aan den lijve ondervinden én van degenen die kritisch zijn over het gevoerde coronabeleid. Dat impliceert enerzijds een beleid gericht op het versterken van de economische zekerheid van kwetsbare groepen, en anderzijds een adequate publieke gezondheidszorg en een helder communicatiebeleid om aan groepen uit te leggen waarom bepaalde maatregelen noodzakelijk zijn. In geval van communicatiebeleid zijn de fundamentele en praktische richtlijnen die Tiemeijer (2020) heeft geformuleerd zeer relevant, waaronder fundamentele principes als *legitimititeit* ('wees waarachtig, rechtvaardig en redelijk') en *effectiviteit* ('wees duidelijk en eenduidig') en praktische zaken als 'ken uw doelgroep' en 'biedt hoop, kleine tussenstappen, vier successen, erken emoties'.

Beperkingen van het onderzoek

Zoals elk onderzoek kent ook deze studie enkele beperkingen. Ten eerste beperkt de crosssectionele onderzoeksopzet de mate waarin oorzaak-gevolg-relaties uit de bevindingen kunnen worden afgeleid. We beschrijven bijvoorbeeld de samenhang tussen onvrede over het beleid en institutioneel vertrouwen, maar kennen de precieze causale relaties niet. Tevredenheid over beleid kan tot meer institutioneel vertrouwen leiden omdat de percepties over de maatregelen positief zijn. Men kan echter ook beargumenteren dat mensen die meer institutioneel vertrouwen hebben vanzelfsprekend ook positiever oordelen over het gevoerde beleid. De causale richting van de geconstateerde verbanden is met andere woorden niet op voorhand duidelijk. Wel is ons onderzoekmodel, zoals weergegeven in Figuur 1, theoretisch gegrond in de besproken literatuur en bespreken wij de uitkomsten van het model, onder de assumptie dat dit de juiste causale richtingen zijn.

Voor de subjectieve waardering van het gevoerde coronabeleid blijkt belangrijk te zijn. Een zeer voorlopige analyse van veranderingen in de tijd (we hebben vanaf april 2020 verschillende metingen gedaan) wijst uit dat het institutioneel vertrouwen fors is afgenomen onder hoger opgeleiden. Dit is vooral te verklaren uit een toenemende onvrede met het coronabeleid. Het is van belang om hier nader onderzoek naar te doen, en te analyseren in hoeverre deze toegenomen onvrede voortvloeit uit bepaalde normen die door de overheid zouden zijn overtreden, zoals geringe consistentie van beleid, grondrechten die in het geding komen, oneerlijke uitwerking van beleid en/of uit zorgen over de geringe effectiviteit van het beleid.

Een andere beperking betreft de operationalisering van sommige variabelen. Zo kende de variabele 'inkomen' nogal wat missende waarden (12,7%). Om de variabele SES te construeren hebben we deze missende waarden met het gemiddelde geïmputeerd en zulke schattingen kunnen er uiteraard naast zitten. Wij wilden respondenten echter niet uit de analyse verwijderen omdat we de overige informatie van deze respondenten (over economische onzekerheid, onvrede over het coronabeleid en institutioneel vertrouwen) dan ook niet in de analyse hadden kunnen meenemen.

Tot slot hebben we ons in deze studie beperkt tot drie factoren in het verklaren van verschillen in vertrouwen. Er zijn echter ook andere factoren zoals bijvoorbeeld politieke oriëntatie en psychologische factoren (stress) die verschillen in vertrouwen kunnen verklaren (Engbersen et al. 2021). Aanbevelingen voor vervolgonderzoek luiden dan ook om dit soort factoren als covariaten in toekomstige analyses toe te voegen. Daarnaast heeft de uitkomstmaat in onze studie betrekking op de mate van 'vertrouwen'. Het zou in toekomstige studies ook interessant zijn om de mate van 'wantrouwen' als uitkomstmaat toe te voegen, om te testen in hoeverre de resultaten al dan niet overlappen.

Literatuur

- Alesina, A. en E. La Ferrara (2002) Who trusts others? *Journal of public economics*, 85(2): 207-234, DOI:10.1016/S0047-2727(01)00084-6.
- Antonucci, L., L. Horvath, Y. Kutiyski en A. Krouwel (2017) The malaise of the squeezed middle: Challenging the narrative of the 'left behind' Brexiter. *Competition & Change*, 21(3): 211-229, DOI:10.1177/1024529417704135.
- Bol, D., M. Giani, A. Blais en P.J. Loewen (2020) The effect of COVID-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy? *European Journal of Political Research*, 60(2): 497-505, DOI:10.1111/1475-6765.12401.
- Bovens, M. en A. Wille (2008) Deciphering the Dutch drop: Ten explanations for decreasing political trust in the Netherlands. *International review of administrative sciences*, 74(2): 283-305, DOI:10.1177/0020852308091135.
- Brehm, J. en W. Rahn (1997) Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American journal of political science*, 41(3): 999-1023, DOI:10.2307/2111684.
- Catterberg, G. en A. Moreno (2006) The individual bases of political trust: Trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18(1): 31-48, DOI:10.1093/ijpor/edh081.
- Chanley, V.A. (2002) Trust in Government in the Aftermath of 9/11: Determinants and Consequences. *Political psychology*, 23(3): 469-483, DOI:10.1111/0162-895X.00294.
- Delhey, J. en K. Newton (2003) Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European societies*, 5(2): 93-137, DOI:10.1080/1461669032000072256.
- Dinesen, P.T. en M.M. Jaeger (2013) The Effect of Terror on Institutional Trust: New Evidence from the 3/11 Madrid Terrorist Attack. *Political Psychology*, 34(6): 917-926, DOI: 10.1111/pops.12025.
- Engbersen, G., M. van Bochhove, J. de Boom, J. Burgers, A. Krouwel, J. van Lindert, K. Rusinovic, E. Snel, P. van Wensveen en T. Wentink (2020) De verdeelde samenleving. *De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Engbersen, G., M. van Bochhove, J. de Boom, T. Etienne, J. van Lindert, A. Krouwel, K. Rusinovic, E. Snel, L. van Heck en P. van Wensveen (2021) De ongeduldige samenleving. *De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Hacker, J.S., P. Rehm en M. Schlesinger (2013) The insecure American: Economic experiences, financial worries, and policy attitudes. *Perspectives on Politics*, 11(1): 23-49, DOI:10.1017/S1537592712003647.
- Hardin, R. (2006) *Trust*. Cambridge: Polity Press.
- Hayes, A.F. (2017) *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford.
- Hetherington, M.J. en M. Nelson (2003) Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the war on terrorism. *PS: Political Science and Politics*, 36(1): 37-42.
- Hooghe, M., R. Dassonneville en S. Marien (2015) The impact of education on the development of

-
- political trust: Results from a five-year panel study among late adolescents and young adults in Belgium. *Political Studies*, 63(1): 123-141, DOI:10.1111/1467-9248.12102.
- Jen, M.H., E.R. Sund, R. Johnston en K. Jones (2010) Trustful societies, trustful individuals, and health: An analysis of self-rated health and social trust using the World Value Survey. *Health & place*, 16(5): 1022-1029, DOI: 10.1016/j.healthplace.2010.06.008.
- Kartseva, M.A. en P.O. Kuznetsova (2020) The economic consequences of the coronavirus pandemic: which groups will suffer more in terms of loss of employment and income? *Population and Economics*, 4(2): 26-33, DOI:10.3897/popecon.4.e53194.
- Lindstrom, M. en M. Mohseni (2009) Social capital, political trust and self-reported psychological health: A population-based study. *Social Science & Medicine*, 68(3): 436-443, DOI:10.1016/j.socscimed.2008.11.004.
- Meer, T. van der en P. Dekker (2011) Trustworthy states, trusting citizens? A multi-level study into objective and subjective determinants of political trust. In: S. Zmerli en M. Hooghe (red.) *Political trust: Why context matters*. Colchester: ECPR Press, 95-116.
- Meer, T. van der en A. Hakhverdian (2017) Political trust as the evaluation of process and performance: A cross-national study of 42 European countries. *Political Studies*, 65(1): 81-102, DOI:10.1177/0032321715607514.
- Mishler, W. en R. Rose (2001) What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative political studies*, 34(1), 30-62, DOI: 10.1177/0010414001034001002.
- Mueller, J.E. (1970) Presidential popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*, 64(1): 18-34, DOI:10.2307/1955610.
- Newton, K., D. Stolle en S. Zmerli (2018) 'Social and political trust'. In: E.M. Uslaner (red.) *The Oxford handbook of social and political trust*. Oxford: Oxford University Press, 37-56.
- Newton, K. en S. Zmerli (2011) Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*, 3(2): 169-200, DOI: 10.1017/S1755773910000330.
- Nicholls, K. en J.S. Picou (2013) The impact of Hurricane Katrina on trust in government. *Social Science Quarterly*, 94(2): 344-361, DOI:10.1111/j.1540-6237.2012.00932.x.
- Norris, P. (2001) The Digital Divide. In: *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide* (Communication, Society and Politics). Cambridge: Cambridge University Press, 3-25.
- Paxton, P. (2007) Association memberships and generalized trust: A multilevel model across 31 countries. *Social Forces*, 86(1): 47-76, DOI:10.1353/sof.2007.0107.
- Putnam, R.J. (2000) *Bowling alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Ridder, J. de, E. Miltenburg, E. Steenvoorden, T. van der Meer en P. Dekker (2020) *Burgerperspectieven 2020/4*. Den Haag: SCP. Verkregen op 7 april 2021, <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/12/28/burgerperspectieven-2020-4>.
- Rothstein, B. (2011) *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in international perspective*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rothstein, B. en D. Stolle (2008) The state and social capital: An institutional theory of generalized

-
- trust. *Comparative politics*, 40(4): 441-459, DOI:10.5129/001041508x12911362383354.
- Schmeets, H. (2017) *Vertrouwen in elkaar en in de samenleving*. Den Haag: WRR.
- Schmeets, H. en J. Exel (2020) Vertrouwen, maatschappelijk onbehagen en pessimisme. Statistische trends. Den Haag: CBS. Verkregen op 7 april 2021, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/vertrouwen-maatschappelijk-onbehagen-en-pessimisme?onepage=true>.
- Schraff, D. (2020) Political trust during the Covid-19 pandemic: Rally around the flag or lockdown effects? *European journal of political research. SocArXiv* 8 juni 2020, DOI:10.31235/osf.io/pu47c.
- Snel, E., J. de Boom, M. van Bochove en G. Engbersen (2021a) Sociaal kapitaal als bescherming tegen de mentale gevolgen van COVID-19. *Mens & Maatschappij*, 96(2): 213-241, DOI: 10.5117/MEM2021.2.004.SNEL.
- Snel, E., J. de Boom en G. Engbersen (2021b) Vaccinatiebereidheid: een nieuwe kloof tussen arm en rijk (Working paper 5 Onderzoek Sociale impact van COVID-19). Verkregen op 7 april 2021, <https://www.impactcorona.nl/wp-content/uploads/2021/04/Vaccinatiebereidheid-een-nieuwe-kloof-tussen-arm-en-rijk.pdf>.
- Tiemeijer, W.L. (2008) *Wat 93,7 procent van de Nederlanders moet weten over opiniepeilingen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tiemeijer, W.L. (2020) *Communicatie en draagvlak Covid-19*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Verkregen op 7 april 2021, <https://www.wrr.nl/wrr-en-corona/publicaties/publicaties/2020/10/12/communicatie-en-draagvlak-covid-19>.
- Uslaner, E.M. (2002) *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, E.M. (2008) Trust as a moral value. In: E.M. Uslaner (red.) *The handbook of social capital*. Oxford: Oxford University Press, 101-121.
- Vries, C.E. de, B.N. Bakker, S. Hobolt en K. Arceneaux (2020) Crisis Signaling: How Italy's Coronavirus Lockdown Affected Incumbent Support in Other European Countries (21 Mei 2020). DOI: 10.2139/ssrn.3606149.
- Wroe, A. (2016) Economic insecurity and political trust in the United States. *American Politics Research*, 44(1): 131-163, DOI:10.1177/1532673X15597745.
- Xie, W., S. Campbell en W. Zhang (2020) Working memory capacity predicts individual differences in social-distancing compliance during the COVID-19 pandemic in the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(30): 17667-17674, DOI:10.1073/pnas.2008868117.
- Zmerli, S. en K. Newton (2011) Winners, losers and three types of trust. In: S. Zmerli en M. Hooghe (red.) *Political Trust: Why Context Matters*. Colchester: ECPR, 67-94.
- Zmerli, S. en K. Newton (2017) Objects of political trust: Scales and hierarchies. In: S. Zmerli en T. van der Meer (red.) *Handbook on Political Trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 104-124.

Over de auteurs

Erik Snel is socioloog en als universitair docent en onderzoeker verbonden aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn onderzoek richt zich vooral op vraagstukken van internationale migratie en transnationalisme, maar daarnaast ook op stedelijke vraagstukken en stedelijk beleid.

Btissame el Farisi is als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Haar achtergrond ligt onder andere in de vakgebieden psychologie, methodologie en statistiek, hoewel de nadruk ligt op de laatstgenoemde twee. Ze werkt mee aan het (op een wetenschappelijke manier) inzichtelijk maken van resultaten met behulp van data-analysetechnieken.

Godfried Engbersen is lid van de WRR en hoogleraar Algemene Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Kernthema's in zijn onderzoek zijn vraagstukken van sociale ongelijkheid, internationale migratie en de onbedoelde gevolgen van beleid en kennis.

André Krouwel doceert vergelijkende politicologie en communicatiewetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam en is de oprichter van Kieskompas – een ontwikkelaar van online stemhulpen in meer dan vijftig landen, waarmee gegevens worden verzameld over partijposities en opvattingen van kiezers.

Bijlagen

Tabel 1. Descriptieve gegevens over alle variabelen in de analyse.

	Aandeel/ Gemiddelde	SD	Range	Missing %
Geslacht				
Mannen	49%			0
Vrouwen	51%			0
Leeftijd	50,2	17,54	19 - 96	0
SES	0	1	-2.5 - 1,97	0
Institutioneel vertrouwen	3,36	1,01	1-5	,7
Economische onzekerheid	1,55	,82	1-4	1,0
Onvrede overheidsbeleid	2,64	1,10	1-5	,5

Noot: Om de variabele SES te construeren hebben we de missende waarden voor inkomen met het gemiddelde geïmputeerd.

Tabel 2. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en standard errors voor diverse lineaire regressie-analyses.

	Afhankelijke variabele			
	Vertrouwen	Economische onzekerheid	Onvrede coronabeleid	Vertrouwen
Predictor	Coeff. (SE)	Coeff. (SE)	Coeff. (SE)	Coeff. (SE)
Constant	3.598(.02) ***	1.822(.02) ***	2.507(.02) ***	5.017(.02) ***
Leeftijd	-.003(.0004) ***	-.007(.0003) ***	-.008(.0004) ***	-.007(.0003) ***
Geslacht	-.009(.01)	.011(.01)	.108(.01) ***	.042(.01) ***
SES	c .215(.01) ***	a ₁ -.118(.01) ***	a ₂ -.141(.01) ***	c' .133(.01) ***
Economische onzekerheid	—	—	.142(.01) ***	b ₁ -.081(.01) ***
Onvrede corona-beleid	—	—	d ₁₂ —	b ₂ -.459(.01) ***
R ²	.0521	.0381	.0506	.3097
	F(3, 22396) = 410.31, p<.001	F(3, 22396) = 295.67, p<.001	F(4,22395) = 298.68, p<.001	F(5, 22394) = 2009.55, p<.001

Noot: Alle regressiegewichten zijn afgerond op drie decimalen. p<.05*, p<.01**, p<.001***.

Tabel 3. Compleet gestandaardiseerde schattingen van de directe en indirecte effecten van SES op vertrouwen, met bijbehorende betrouwbaarheid-intervallen.

Total & Direct effect	Coeff.	Boot. SE	95%- betrouwbaarheidsinterval	Figuur-pad
Total effect of SES on Vert	.2190	—	—	c
Direct effect of SES on Vert	.1352	—	—	c'
Indirecte effecten				
SES—>Ec_onz—>Vert	.0097	.0010	[.0079, .0117]	Ind ₁ = (a ₁ b ₁)
SES—>Onvr—>Vert	.0662	.0035	[.0591, .0733]	Ind ₂ = (a ₂ b ₂)
SES—>Ec_onz—>Onvr—>Vert	.0078	.0006	[.0066, .0091]	Ind ₃ = (a ₁ d ₁₂ b ₂)
Total indirect effects	.0838	.0037	[.0765, .0912]	a ₁ b ₁ + a ₂ b ₂ + a ₁ d ₁₂ b ₂

Noot: De intervalschattingen zijn gebaseerd op 5000 bootstapsamples.